

NARKOKRIMINOLOGIYA KRIMINOLOGIYA FANINING MUSTAQIL ILMIY YO'NALISHI SIFATIDA

To'rayev Ilxomjon Esanovich

turaev-25@mail.ru

*O'zbekiston Respublikasi
Kriminologiya tadqiqot instituti
yetakchi ilmiy xodimi, tibbiyot
fanlar bo'yicha falsafa doktori*

*Исследовательский институт
криминологии Республики
Узбекистан, ведущий научный
сотрудник, доктор философии
по медицинским наукам*

*Research Institute of Criminology
of the Republic of Uzbekistan
leading research fellow, Doctor of
Philosophy in Medical Sciences*

To'rayev Akmal Panjiyevich

turaevakmal@gmail.com

*O'zbekiston Respublikasi
Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodim-tadqiqotchisi*

*Исследовательский институт
криминологии Республики
Узбекистан, научный
сотрудник-исследователь*

*Research Institute of
Criminology of the Republic of
Uzbekistan
research fellow*

Annotatsiya. Maqolada narkokriminologiya kriminologiyaning mustaqil ilmiy yo'nalish ekanligi yoritilib, asosiy e'tibor narkokriminologiyaning nazariy va amaliy ahamiyatiga qaratilgan. Giyohvandlik moddalari noqonuniy aylanishining oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar taklifqilingan.

Kalit so'zlar: kriminologiya, narkokriminologiya, giyohvandlik moddalarining noqonuniy aylanishi, giyohvandlik, giyohvandlik jinoyatlarining oldini olish.

НАРКОКРИМИНОЛОГИЯ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ НАУЧНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ КРИМИНОЛОГИИ

Аннотация. В статье наркокриминология освещена как самостоятельное научное направление криминологии. Основное внимание уделено теоретическому и практическому значению наркокриминологии. Предложен комплекс мер по предупреждению и противодействию незаконному обороту наркотических средств.

Ключевые слова: криминология, наркокриминология, незаконный оборот наркотических средств наркомания, предупреждение наркопреступлений.

NARCOCRIMINOLOGY AS AN INDEPENDENT SCIENTIFIC BRANCH OF CRIMINOLOGY

Abstract: *This article introduces narcocriminology as an independent scientific branch of criminology. The primary focus is on the theoretical and practical significance of narcocriminology. A comprehensive set of measures for preventing and combating illicit drug trafficking has been proposed.*

Keywords: *criminology, narcocriminology, illicit drug trafficking, drug addiction, prevention of drug-related crimes.*

Kirish / Introduction

Kishilik jamiyati taraqqiyotida jinoyatchilikka qarshi kurash masalasi har doim dolzarb bo'lib kelgan, insoniyat esa bu muammoni yechish uchun choralar izlagan, ilmiy izlanishlar olib borgan. Ana shunday izlanishlar natijasi o'laroq yaratilgan kriminologiya ilmi bu borada jinoyatlarning kelib chiqish sabablari, ularning oldini olish usullari va jinoyatchilikni kamaytirish yo'llarini o'rganadigan mustaqil fan sifatida shakllandi. Bugungi kunga kelib, ko'plab yangi yo'nalishlarni o'z ichiga olgan kriminologiya kompleks fan sifatida nafaqat huquqshunoslik, balki psixologiya, sotsiologiya, biologiya va boshqa fanlarning yutuqlaridan ham keng foydalangan holda rivojlanib bormoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili / Literature Review

Kriminologiya fanining rivojlanishiga xorijlik Ch. Lombrozo, R. Garofalo, J. Pinatel, R. Klark, E. Ferri, E. Shur, mustaqil davlatlar hamdo'stligi va o'zbek olimlaridan G.A. Avanesov, A.I. Alekseev, B.A. Ahmedov, Yu.M. Antonyan, M.M. Babayev, N.I. Vetrov, B.V. Voljenkin, A.I. Gurov, A.I. Dolgova, S.M. Inshakov, D.A. Koreskiy, I.I. Karpes, N.F. Kuznetsova, S.Ya. Lebedev, V.V. Luneev, Ye.P. Pobegailo, O.V. Starkov, V.S. Ustinov, D.A. Shestakov, V.E. Eminov, Yu.D. Bluvshcheyn, A.E. Jalinskiy, A.B. Saxarov, Z.S. Zaripov, I. Ismailov, Q.R. Abdurasulova, Yu.S. Pulatov, X. Sulaymonova, I. Yu. Fozilov va boshqalar katta hissa qo'shdilar.

Kriminologiya jinoyatlar profilaktikasini jinoyatchilikka qarshi kurashning eng samarali, insonparvar, kam mablag' talab qiladigan yo'nalishi sifatida o'rganadi. Jinoyatlar profilaktikasi kriminologiya o'rganadigan boshqa barcha masalalarni muayyan ma'noda o'zida aks ettiradi. Ayni vaqtda, shuni e'tiborga olish kerakki, jinoyatlar profilaktikasi boshqa huquqiy fanlar, masalan, jinoyat huquqi, jinoyat-ijroiya huquqi tomonidan ham o'rganiladi. Lekin bu fanlar, kriminologiyadan farqli o'laroq, jinoyatchilikka qarshi kurashning boshqa chora-tadbirlarini ishlab chiqadi. Kriminologiya ko'rsatib o'tilgan huquqiy fanlardan farq qilgan holda, jinoyatchilikka qarshi kurash va uning profilaktikasini nafaqat huquqiy, balki mazmunan boshqa tarzdagi ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, madaniy, tarbiyaviy, tashkiliy-boshqaruv va boshqa vositalarini ham ishlab chiqishda qatnashadi [1].

Yuqorida ta'kidlanganidek, nafaqat kriminologiya boshqa fanlarning yutuqlaridan foydalanadi, o'z navbatida, boshqa fanlar ham o'z tadqiqot predmetini chuqurroq tahlil qilishda kriminologiyaning yutuqlarini qo'llaydi. Xususan, kriminologiya jinoyat qonunchiligini jinoyatchilik darajasi, uning tuzilishi, dinamikasi, profilaktika tadbirlarining samaradorligi to'g'risidagi ma'lumotlar bilan ta'minlaydi, jinoyatchilikdagi o'zgarishlarni bashorat qiladi [3]. Bu qilmishlarni dekriminallashtirish, shuningdek, jinoyat sodir etganlik uchun jazo choralarini ko'rish nuqtayi nazaridan qonun ijodkorlik funksiyalarini o'z vaqtida amalga oshirish imkonini beradi.

Shunday qilib, kriminologiya jinoyatga oid siyosatning strategiyasi va taktikasini belgilaydi, jamiyatning izchil va uyg'un rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi noto'g'ri o'ylangan qonunlar qabul qilinishiga va mulkiy manfaatlar qo'llab-quvvatlanishiga yo'l qo'ymaydi.

Kriminologiyada yuvenologiya, kriminoteologiya, terrologiya, kriminofamilistika, jinoiy armologiya, ekokriminologiya, kriminopenologiya, arxitektura kriminologiyasi, krimino-

seksologiya, kriminoyustitsiologiya va boshqa shu kabi ilmiy sohalarga katta ahamiyat beriladi [4].

Bugungi kunda zamonaviy kriminologiya bir nechta mustaqil yo‘nalishlarga bo‘linadi, jumladan:

jinoyatchilik sotsiologiyasi – jinoyatchilikning ijtimoiy sabablarini, ijtimoiy guruhlar va jamiyat tuzilmalari bilan bog‘liqligini o‘rganadi;

jinoyatchi psixologiyasi – jinoyat sodir etuvchi shaxsning psixologik xususiyatlari, ruhiy holati va motivatsiyasini tahlil qiladi;

viktimologiya – jinoyat qurbonlari (viktimlar)ning xususiyatlari, jinoyatga uchrash sabablari va ularni himoya qilish choralarini o‘rganadi;

penologiya – jazo choralariining samaradorligi, jazoni ijro etish tizimi va uni takomillashtirish usullarini tahlil qiladi;

kiberkriminologiya – kiberhujumlar, onlayn firibgarlik, shaxsiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash kabi jinoyatlarning sabablari va ularning oldini olish choralarini o‘rganadi;

ekologik kriminologiya – jinoyatchilikning shahar muhiti, demografik o‘zgarishlar va atrof-muhit faktorlari bilan bog‘liqligini o‘rganuvchi yo‘nalish.

Ammo jamiyat taraqqiy etgan sari jinoyatlar yangi tur va sifat ko‘rinishlarida (*axborot texnologiyalar sohasidagi jinoyatlar, internet-firibgarlik, korxona va tashkilotlarni reyder xatlash, jinoiy yo‘l bilan olingan daromadlarni legallashtirish usullari va boshqalar*) namoyon bo‘lmoqda.

Bunday vaziyatda milliy kriminologiya fanini rivojlantirish, jinoyatlarning oldini olish va unga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish birinchi galdagi vazifa sifatida maydonga chiqadi.

Zamonaviy kriminologiyaning rivojlanishi (sotsiologiya, psixologiya, jinoyat huquqi, kriminologiya bilimlarini birlashtirish) integratsiya jarayonlari va differensiallash (yangi bilim sohalarini aniqlash) bilan tavsiflanadi [5]. Misol tariqasida harbiy kriminologiya (kriminomilitarologiya), shuningdek, tanqidiy, boshqaruv, mintaqaviy, pedagogik kriminologiyani keltirish mumkin. Dunyoda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar natijasida etnokriminologiya, kriminoglobalistika, narkokriminologiya, ommaviy kommunikatsiyalar kriminologiyasi kabi yo‘nalishlar paydo bo‘ldi [6].

Maxsus kriminologik nazariya kriminologiya va boshqa fanlar chorrahasida yoki kriminologiyaning alohida ilmiy yo‘nalishlari rivojlanishi natijasida vujudga keladi. Shunday qilib, jinoyatchilikning iqtisodiy determinantlarini o‘rganish iqtisodiy kriminologiyaning, ayollar jinoyatchiligi – gender kriminologiyaning, turli davlatlardagi jinoyatchilikni o‘rganish qiyosiy kriminologiyaning paydo bo‘lishiga olib keldi [7].

Tadqiqot metodologiyasi / Methods

Tadqiqot davomida funksional yondashuv, mantiqiylik, tarixiy, qiyosiy-huquqiy, statistik, tizimli tahlil usullaridan foydalanilgan holda narkokriminologiyaning kriminologiya fanining mustaqil yo‘nalishi sifatida shakllanishi, tushunchasi, predmeti va vazifalari tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar / Results

XX asrning oxirlarida dunyo miqyosida giyohvandlikning jadal sur‘atlarda tarqalishi aholi o‘rtasida giyohvandlikning oldini olish bo‘yicha hukumat darajasida chora-tadbirlar qabul qilishni taqozo etdi va bu giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyatlarni o‘rganish maqsadida mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida narkokriminologiyaning paydo bo‘lishiga asos bo‘ldi.

Bu g‘ayriijtimoiy hodisaga qarshi kurashning muhimligini tasavvur qilish uchun quyidagi ikki omilni ko‘rsatib o‘tish kifoya deb o‘ylaymiz. Rasmiy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, ijtimoiy xavfli qilmishlar umumiy tarkibida giyohvandlik jinoyatchiligi taxminan 15 foizni tashkil etadi. Holbuki, giyohvandlik hamda giyohvandlik moddalari bilan g‘ayriqonuniy muomalada bo‘lish o‘ta yashirin

jinoyatlar qatoriga kiradi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda va butun dunyoda narkojinoyatchilikning o‘rish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Ikkinchidan, ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, giyohvandlik moddalarini iste‘mol qiluvchilarning uchdan ikki qismidan ko‘prog‘ini 30 yoshga to‘lmagan yoshlar tashkil etadi. Vaholanki, aholining bu toifasi ijtimoiy taraqqiyotni belgilovchi ishlab chiqarish kuchlarining o‘zagi hisoblanadi. Bunda yana bir muhim holatni hisobga olish lozim, ya‘ni ijtimoiy-iqtisodiy tuzumning tubdan o‘zgarishi, yangi xalqaro munosabatlar va umumiy aloqalar rivojlanishi munosabati bilan mamlakatimiz Sharqdan G‘arbga, Janubdan Shimolga giyohvandlik vositalari olib o‘tiladigan o‘ziga xos “tranzit yo‘lagi”ga aylangan. Bu hamda bu yerda qayd etilmagan boshqa omillar giyohvandlik vositalarining tarqalishi va iste‘mol qilinishiga qarshi kurash borasidagi oldingi yondashuvlarni jiddiy qayta ko‘rish zarurligidan dalolat beradi [2; 9–10-b].

Aholining sog‘lig‘iga jiddiy zarar yetkazadigan, jamiyat uchun xavfli illatlardan biri hisoblangan giyohvandlik vositalari muammosi so‘nggi yillarda nafaqat respublikamiz, balki butun dunyo jamoatchiligini ham tashvishga solmoqda [8; 3-b].

Eng achinarli jihati shundaki, respublikamizda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan bog‘liq sodir etilgan jinoyatlarning 22–25 foizi yoshlar (30 yoshgacha) tomonidan sodir etilmoqda.

Yoshlar orasida “Tropikamid”, “Pregabalin” (“Lirika”, “Regapen” va “Lipre”), “Zaleplon” (“Selofen”) kabi kuchli ta‘sir qiluvchi preparatlar va tarkibida giyohvandlik vositasi bo‘lgan “Tramadol” dori vositalari keng tarqalgan.

Shuni alohida ta‘kidlash joizki, so‘nggi vaqtlarda onlayn platformalar giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy savdosi uchun qulay axborot maydoniga aylanib bormoqda.

Internet makonida giyohvandlik vositalari va psixoaktiv moddalar savdosiga ixtisoslashgan 52 ta axborot manbai aniqlangan. Ularning 14 tasi veb-saytlarda, 38 tasi esa telegram messenjeri orqali faoliyat yuritgan, umumiy auditoriyasi 119 671 nafar foydalanuvchini tashkil etgan [9].

Giyohvandlik vositalarini iste‘mol qilish inson kamolotiga, imon-e‘tiqodiga xavf solishi bilan birga, mustaqil mamlakatimiz rivojlanishi va taraqqiyotiga ham o‘ta salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Dinimiz ta‘limotida ham inson hayoti, sog‘lig‘iga zarar beradigan, aql-hushini karaxt qiladigan har qanday modda, u qanday ko‘rinishda bo‘lishidan qat‘i nazar, zararli deb hisoblanadi.

Alloh taolo bu haqda barchalarimizni ogohlantirib, aytadi: “...O‘z qo‘llaringiz bilan o‘zlaringizni halokatga tashlamangiz!”, “O‘zingizni o‘zingiz o‘ldirmang. Albatta, Alloh sizlarga rahmlidir”.

Shu o‘rinda aytish kerakki, giyohvandlik vositalari bilan qonunga xilof ravishda muomala qilish dunyo miqyosida terrorism, odam savdosi singari global jinoiy qilmishlardan biri sanaladi. BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasining ma‘lumotlariga ko‘ra, butun dunyoda 246 mln. nafarga yaqin odam giyohvandlik vositalarini iste‘mol qiladi. Ulardan 27 mln.ga yaqini “muammoli” iste‘molchilar, ya‘ni giyohvandlar bo‘lib, ushbu vositalarga mustahkam tobelik yoki boshqa biror narkologik patologiyalar shakllangan shaxslardir. Jumladan, ularning yarmi giyohvandlik vositalarini inyeksiya orqali qabul qiluvchilar, 1,65 mln.ga yaqini esa OITSga chalingan shaxslardir. Giyohvandlik vositalari suiiste‘moli bilan bog‘liq o‘limlar soni yiliga 187 mingdan ziyodni tashkil qilmoqda.

Rasmiy ma‘lumotlarga ko‘ra, jinoiy guruhlarining narkobiznes savdosidan olayotgan daromadlari yiliga 400 milliard dollarni tashkil etmoqda. Eng yomoni, giyohvandlik balosiga chalingan kimsalar tomonidan og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlar sodir etilayotir.

Shuningdek, oxirgi yillarda qator mamlakatlarda, shu jumladan yaqin xorijda narkotik moddalarning yangi sintetik turlari – kannabinoidlar, fenitilamin va sintetik katinonlar keng tarqalib,

ularni qabul qilish asosan 20 yoshgacha bo'lgan yoshlar orasida sodir bo'layotgani xavotirli holatdir. Bunday giyohvandlik vositalarni tarqatish asosan internet resurslari orqali amalga oshirilishi "mahsulotni" oson reklama qilish va huquq-tartibot idoralarining e'tiboridan chetda qolish imkonini yaratadi.

O'zbekistonda giyohvandlik vositalarining noqonuniy muomalasiga qarshi kurashish va uning oldini olishga qaratilgan normativ-huquqiy baza yaratilgan. Jumladan, "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi qonun qabul qilingan.

Mamlakatimiz tomonidan BMTning "Giyohvandlik vositalari to'g'risida"gi, "Psixotrop moddalar to'g'risida"gi hamda "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurashish bo'yicha" konvensiyalari ratifikatsiya qilingan. O'zbekiston mazkur xalqaro shartnomalar orqali zimmasiga olgan majburiyatlarini to'liq bajarib kelmoqda.

Giyohvandlikning oldini olish, narkotik vositalar noqonuniy aylanishi ustidan nazorat olib borish bo'yicha ma'lumotlar bazasini yig'ish va shakllantirish maqsadida 1996-yil mamlakatimiz Hukumati huzurida Narkotik moddalarni nazorat qilish milliy axborot-tahlil markazi tashkil etilgan.

Ammo, ko'rilgan chora-tadbirlarga qaramasdan, 2024-yilda giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va kuchli ta'sir qiluvchi dori vositalarining noqonuniy muomalasi bilan bog'liq 12 278 ta jinoyat aniqlangan bo'lib, mazkur jinoyatlarning 67,3 foizi Toshkent shahri, Farg'ona va Toshkent viloyatlari hissasiga to'g'ri kelgan.

Hisobga olingan har o'ninchi, shuningdek aniqlanadigan har ikkinchi jinoyat giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatdir.

Tezkor-profilaktik tadbirlar natijasida 2 tn 138 kg 233 gr giyohvandlik vositalari, psixotrop va kuchli ta'sir qiluvchi moddalar noqonuniy muomaladan olingan. 15 084 metr kvadrat maydonda noqonuniy yetishtirilgan giyohvandlik o'simliklari yo'q qilingan.

2024-yilda giyohvandlik bilan bog'liq qayd etilgan jinoyatlarning 94,2 foizi ochilgan, qidiruvdagi shaxslarning 53,2 foizi ushlangan.

Boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlikda o'tkazilgan 772 ta tadbir davomida jami 567,4 kg miqdordagi giyohvandlik vositalari olindi [10].

Yuqoridagi ma'lumotlar tahlili narkokriminologiyani kriminologiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida yanada chuqurroq o'rganish va uning yutuqlaridan amaliyotda foydalanish zarurligini ko'rsatmoqda. Zero, kriminologiya umumiy jinoyatchilikni tahlil qilsa, narkokriminologiya esa aynan narkotiklar bilan bog'liq jinoyatlarni tadqiq etadi, narkojinoyatchilikka qarshi samarali kurashish usullari ishlab chiqadi.

Narkokriminologiyaning predmetiga giyohvandlik jinoyatlarining o'ziga xos xususiyatlarini hamda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni iste'mol qiluvchi shaxs shaxsiyati o'rganish, giyohvandlik omillarini aniqlash, hozirgi zamonda giyohvandlik vositalari noqonuniy aylanishining oldini olish va unga qarshi kurashish masalalari kiradi.

Jahon amaliyotida aholi o'rtasida giyohvandlik jarayonlariga nisbatan ijtimoiy nazorat modellarining uchta asosiy omili mavjud: **repressiv** (jamiyatdagi ushbu ijtimoiy salbiy hodisani to'liq taqiqlash va yo'q qilish), **liberal** giyohvandlik vositalariga nisbatan tolerant munosabat), **restriktiv** (taqiqlovchi-cheklovchi).

Ko'pgina Yevropa davlatlari restriktiv, ya'ni cheklovchi siyosatga amal qiladi va O'zbekiston Respublikasi uchun ham eng istiqbolli hisoblanadi. Uning asosiy ustuvor yo'nalishlariga quyidagilar kiradi:

– giyohvandlik moddalarni iste'mol qiluvchilar jamiyat uchun haqiqiy ijtimoiy xavf tug'diradi;

- ularga nisbatan profilaktik va davlat majburlovi xarakteridagi mutanosib choralar qo‘llanilishi kerak;

- bu kasallikni erta bosqichlar (ta’lim muassasalarida va mehnat jamoalarida narkotik dori vositalarini qabul qilish bo‘yicha sinovlar)da aniqlash;

- aholining giyohvandlikni davolashning zamonaviy usullaridan foydalanishini ta’minlash;

- davolangan shaxsning normal yashash sharoitlariga moslashishi.

Narkokriminologiya umumiy va maxsus qismlardan iborat. Umumiy qism giyohvandlik jinoyatlarining holati, darajasi, dinamikasi, tarqalishi, tuzilishi, giyohvandlikning sabab va sharoitlari, noqonuniy harakatlar sodir etgan jinoyatchi shaxsiga taalluqli bilimlardan iborat bo‘lsa, maxsus qismda giyohvandlik moddalarining noqonuniy aylanishi bilan bog‘liq jinoyatlarning oldini olishning o‘ziga xos jihatlari ochib beriladi. Giyohvandlik va boshqa ijtimoiy salbiy hodisalar (fohishalik, sargardonlik, o‘z joniga qasd qilish va boshqalar) o‘rtasidagi munosabatlar o‘rganiladi.

R. Klark narkokriminologiya “narkotik moddalarni iste’mol qilish va u bilan bog‘liq jinoyatlarning ijtimoiy hayotga va qonunchilikka ta’sirini tadqiq etadi”, deb hisoblaydi. Uning fikriga ko‘ra, narkokriminologiya nafaqat narkotik moddalar bilan bog‘liq jinoyatlar, balki uning jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta’sirini ham o‘rganishni qamrab oladi.

E.Ferri narkokriminologiya “narkotiklar bilan bog‘liq jinoyatlarning sabablarini, rivojlanishini va ularga qarshi kurashish strategiyalarini o‘rganadi”, deya e’tirof etadi.

R. Beykerning fikricha, narkokriminologiyaning vazifasi narkotiklar bilan bog‘liq jinoyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilishdir.

Yuqorida nomlari keltirilgan mualliflar o‘z tadqiqotlarida giyohvandlik bilan bog‘liq ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy omillarni chuqur tahlil qilishgan.

Narkokriminologiyaning nazariy asoslari jamiyatshunoslik, psixologiya, biologiya va huquq kabi ko‘plab sohalarni o‘z ichiga oladi. Bu nazariyalar narkotik vositalarning jinoyatchilikka, ijtimoiy munosabatlarga va inson hayotiga ta’sirini tushunishga yordam beradi. Narkotiklar bilan bog‘liq jinoyatlarning oldini olish uchun nazariy tushunchalar jamiyatning profilaktik siyosati, huquqiy siyosat, yoshlar bilan ishlash va ijtimoiy muhitni yaxshilashga qaratilgan amaliy choralar bilan birgalikda ishlatilishi kerak.

Ko‘plab olimlarning ilmiy nazariy xulosalari hamda tadqiqotlarimiz natijasi asosida quyidagi mualliflik ta’rifi ishlab chiqildi:

“Narkokriminologiya — narkotik moddalarning noqonuniy muomalasi va unga bog‘liq jinoyatlarning kelib chiqish sabablarini, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy oqibatlarini hamda ularga qarshi kurashish chora-tadbirlarini tizimli o‘rganuvchi kriminologiya fanining alohida yo‘nalishi. U giyohvandlik vositalari iste’molining sabablari, oqibatlari va ularning jamiyatga ta’siri, shuningdek, giyohvandlik vositalarini ishlab chiqarish, noqonuniy savdosi, tarqatish va iste’mol qilish bilan bog‘liq jinoyatlarning oldini olish usullarini o‘rganadi.

Giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyatlar va ularga qarshi kurashish samaradorligi kriminologiyada muhim ilmiy tadqiqot mavzu hisoblanadi.

Nazarimizda, narkokriminologiyaning asosiy vazifalarini quyidagi 4 ta guruhga bo‘lish maqsadga muvofiq:

1. Giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyatlarning sabablarini o‘rganish, ya’ni giyohvandlik moddalari noqonuniy savdosi va ishlatilishining ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik omillarini aniqlash.

2. Giyohvandlikning jinoyatchilikka ta’sirini tahlil qilish, ya’ni giyohvandlik moddalarining ishlatilishi va noqonuniy savdosi jinoyatchilikning tarkibi va ko‘rinishlariga qanday ta’sir qilishini o‘rganish.

3. Qonunlar va qonunga zid harakatlarning tadqiqotini o'tkazish, ya'ni giyohvandlik moddalari tarqalishining oldini olishga qaratilgan qonunchilik choralari o'rganish va ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish.

4. Giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatlarga qarshi kurashish strategiyalarini ishlab chiqish, ya'ni jinoyatlarni kamaytirish va giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatchilikka qarshi kurashishda samarali takliflarni ishlab chiqish.

Narkokriminologiyaning asosiy maqsadi narkotik moddalar bilan bog'liq jinoyatlarning oldini olish, ularning salbiy ijtimoiy ta'sirlarini kamaytirish va jamoat xavfsizligini ta'minlashdan iborat. Bu soha, shuningdek, giyohvandlikka qarshi kurashda ilmiy yondashuvlarni taklif etadi, ularning samaradorligini tahlil qiladi va yangi reabilitatsiya usullarini ishlab chiqadi.

Xulosa va takliflar / Conclusions

Yuqoridagi tahlillar hamda bugungi kunda amaliyotda giyohvandlik bilan bog'liq holatlarni inobatga olgan holda, **O'zbekiston Respublikasining giyohvandlikka qarshi kurash siyosatining ustuvor yo'nalishlari** sifatida quyidagilarni taklif qilamiz:

1) narkotik vositalarga talabni bosqichma-bosqich qisqartirish, giyohvandlikdan davolangan shaxslarni reabilitatsiya qilish va narkologik yordam ko'rsatish faoliyatni takomillashtirish hamda giyohvandlikning oldini olish, qarshi kurashish, barvaqt tashxislash, davolash va reabilitatsiya qilish kabi dolzarb masalalar yuzasidan huquqni muhofaza qilish organlarining byudjetdan tashqari mablag'lari hisobidan har yili amaliy tadqiqotlar tanlovini tashkil qilish va o'tkazish;

2) Respublika miqyosida giyohvandlik vositalari bilan bog'liq vaziyat bo'yicha monitoringi o'tkazish, ushbu illat bilan bog'liq jinoyatlar eng yuqori va eng kam ulushga ega hududlarni aniqlash. Bunda, hududlarda giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatlarning sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni o'rganish va tahlil qilish, "ilmiy diagnostika" asosida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash, ularning oldini olish, kriminogen vaziyati yuqori bo'lgan hududlar xususiyatidan kelib chiqqan holda maqsadli profilaktik chora-tadbirlarni rejalashtirish va amalga oshirish;

3) respublikaga yaqin va uzoq xorij mamlakatlaridan narkotiklarning kirib kelishiga yo'l qo'ymaslik. Bunda:

– xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, giyohvandlikning tarqalishini oldini olish va unga qarshi kurashish masalalari bo'yicha xorijiy huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlar bilan tajriba almashish.

– SHHT doirasida giyohvandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasida jinoiy javobgarlikni belgilashda ularning miqdorlariga oid davlatlar qonunchiligini unifikatsiyalash;

– SHHT tarkibidagi giyohvandlik vositalariga qarshi kurashish xizmatlari vakolatlarini kengaytirish orqali ularning mavqeini oshirish;

– Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va ular prekursorlarining qonunga xilof ravishda muomalada bo'lishiga qarshi kurashish bo'yicha Markaziy Osiyo mintaqaviy axborot muvofiqlashtirish markazining onlayn platformasida giyohvandlik va narkojinoyatlarga oid tezkor, statistik, ilmiy-uslubiy ma'lumotlarni o'z vaqtida kiritish mexanizmlarini ishlab chiqish;

4) narkotik dori vositalarining legal sohadan (tibbiyot, farmatsevtika faoliyati) noqonuniy aylanishiga yo'l qo'ymaslik: Bunda, tarkibida giyohvandlik vositalari va kuchli ta'sir qiluvchi dorilarning chakana savdosini amalga oshiruvchi dorixonalar va tibbiyot muassasalari o'rtasida **"retsept"**larni almashishga mo'ljallangan yagona platforma yaratish va dori-vositalari realizatsiyasi faqat ushbu platforma orqali amalga oshirilishini qat'iy nazorat qilish;

5) professional va uyushgan jinoyatchilik, xalqaro narkobiznes, korrupsiya va giyohvandlik lobbisiga qarshi kurash;

6) aholi o'rtasida giyohvandlik darajasini pasaytirishga qaratilgan davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

7) giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar, kuchli ta'sir qiluvchi dori vositalarining noqonuniy savdosini tashkil qilgan Internet akkauntlarini aniqlash va bloklash, olib tashlash yoki o'chirishning tashkiliy asoslarini takomillashtirish. Bunda:

– O'zbekiston Respublikasi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi va Internet ijtimoiy tarmoqlar bosh ofislari (*Telegramm, Youtube, Facebook, Instagram, Tik-Tok*) o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish;

– O'zbekiston Respublikasi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining Ommaviy kommunikatsiyalar masalalari bo'yicha markazi tomonidan resurslarni qisqa muddatlarda bloklash yuzasidan ijtimoiy tarmoq bosh ofislari (*Telegram, Youtube, Facebook, Instagram, Tik-Tok*) bilan to'g'ridan-to'g'ri onlayn aloqa qilish amaliyotini kengaytirish.

8) giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashishda aholining ogohlighi va huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorligini yanada oshirish. Bunda:

– aholi, ayniqsa ota-onalar va ta'lim muassasalari xodimlarini giyohvandlik vositalari va kuchli ta'sir qiluvchi moddalar, ular ta'siriga tushgan shaxs belgilari va profilaktik chora-tadbirlar yuzasidan xabardorligini oshirish;

– giyohvandlik va narkojinoyatlar haqida anonim xabar berishga mo'ljallangan mobil ilovalarni yaratish (*Masalan, AQSHdagi DEA Tip411 va Anonymous Alerts ishlab chiqilgan*);

– xabar bergan fuqarolarni moddiy rag'batlantirish mexanizmini ishlab chiqish;

9) giyohvandlik ta'siriga ega bo'lgan yangi turdagi psixofaol moddalar muomalaga kirishining oldini olish va ularga chek qo'yish;

10) giyohvandlikka qarshi kurash bo'yicha qonunchilikni va uni qo'llash amaliyotini takomillashtirish, profilaktika va majburlov ta'sir choralari maqbul tarzda uyg'unlashtirish;

11) giyohvandlikka qarshi zamonaviy standartlar joriy etish, giyohvandlikka qarshi ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish;

12) ta'lim, madaniyat, sport, ko'ngilochar muassasalar tizimini rivojlantirish, yoshlarni iqtisodiyotning ijtimoiy foydali sohasida bandligini ta'minlash, giyohvandlikka qarshi tashviqot ishlarini jadallashtirish. Bunda:

giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatlar sodir etilishini kamaytirish va barvaqt oldini olish borasida videoroliklar yaratish va ularni OAVlari orqali doimiy ravishda namoyish etish;

har chorakda kamida bir marotaba giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatlar sodir etishga moyil bo'lgan shaxslar bilan yakka tartibda profilaktik ishlarni olib borish maqsadida mahallalar kesimida ro'yxatlarini shakllantirib, ularni sog'lom turmush tarziga qaytarish uchun mutasaddi idora (tuman hokimi o'rinbosarlari, bandlikka ko'maklashish markazi va h.k.) vakillaridan iborat ishchi guruh tarkibida "Xavfsiz xonadon" maxsus profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish tizimini yo'lga qo'yish;

13) huquqni muhofaza qiluvchi organlarning axborot bilan ta'minlash, mavjud ma'lumotlarni tizimlashtirish va o'zaro axborot almashinuvini ta'minlashga qaratilgan Narkotiklarni nazorat qilish milliy markazida giyohvandlikka qarshi kurashish hamkorlik portali va maxsus ma'lumotlar bazasini yaratish.

Foydalanilgan manbalar / References

1. Kriminologiya fanining shakllanishi, rivojlanishi va hozirgi holati: O'quv qo'llanma / I. Ismailov, Q. R. Abdurasulova, I. Yu. Fazilov. — T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2014. — 57-b.
2. Kriminologiya: Darslik / Q.R. Abdurasulova, A.G. Zakirova, I. Ismailov va boshq. — T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. — 354 b.
3. Старков О.В. Криминология: Общая, Особенная и Специальные части: Учебник. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2012. — 1048 с.
4. Криминология: Учебник / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.В. Лунеева. — М.: Волтерс Клувер, 2005. — 640 с.
5. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции. — М.: Логос, 2004. — 448 с.
6. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: Учебник. Т. 1. Общая часть. — М.: Юрайт, 2011. — 1003 с.
7. Клейменов М.П. Криминология: Учебник. — М.: Норма, 2011. — 448 с.
8. Отажонов А.А. Giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishdan iborat jinoyatlar: O'quv qo'llanma. — T., 2013. — B. 3.
9. Yoshlar o'rtasida giyohvandlik va psixotrop moddalar iste'molining oldini olishga qaratilgan jamoatchilik eshituvi (28.11.2024.)
10. Jinoyatchilik omillari davlat hisoboti (2024-yil).

